

тлумачэння: *За соснікам пачынаецца імішара – высокі верас па пояс і багун* [І. Пташнікаў]; *Арцём сядзеў на ганку, ускінуўшы на плечы гуню (світку) і курыў* [А. Чарнышэвіч];
дадатковай заўвагі: *У тыраж выходзіць вялікая колькасць кніжнай прадукцыі (у першую чаргу школьныя падручнікі), і гэту прадукцыю трэба друкаваць нанова* [К. Крапіва];

эмацыянальнай ацэнкі: *З таго часу жыццё не раз і не два пляскала ў гразь яшчэ ці даўно самага паважсанага, самага моцнага – можна сказаць, самага магутнага ў Куранях – гаспадара* [І. Мележ].

Парэнтэза пашырае змест выказвання, каменціруе яго, перадае адносіны аўтара да тэмы паведамлення, дазваляе выказаць ацэнку апісваемым асобам і падзеям.

Такім чынам, фігуры перастаноўкі і размяшчэння, звязаныя з парушэннем лагічнай структуры сінтаксічнай адзінкі, з'яўляюцца дадатковым сродкам выяўленчай выразнасці, паколькі садзейнічаюць лагічнаму выдзяленню асобных частак выказвання, узмацненню іх сэнсу і эмацыянальнай напоўненасці.

ЛІТАРАТУРА

1 Ломоносов, М. В. Полн. собр. соч. – / М. В. Ломоносов. – М.; Л.: Академия наук СССР, 1952. – Т.7: Труды по филологии, 1739-1758 гг. / ред. В. В. Виноградов и др.– 996 с.

2 Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.

3 Клюев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): Учебное пособие для вузов / Е. В. Клюев – М.: «Изд.-во ПРИОР», 1999. – 272 с.

4 Хазагеров, Т. Г. Общая риторика: Курс лекций. Словарь риторических приёмов / Отв. ред. Е. Н. Ширяев. / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширина– 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 320 с.

К. Л. Хазанова

ПЕРАКЛАД ЯК ТВОРЧАСЦЬ

Мастацкі твор становіцца часткай сусветнай літаратурнай скарбніцы, калі перакладаецца на іншыя мовы. Перакладчык як прадстаўнік твора-крыніцы ў іншым моўным асяроддзі мусіць стварыць твор-пераклад, роўны (хаця б прыблізна) па якасці арыгіналу.

Звернемся да творчасці двух знакамітых паэтаў, значымых для сваіх нацыянальных літаратур постацей, Адама Міцкевіча і Янкі Купалы. Сярод іншых твораў польскай літаратуры паэзія Міцкевіча з'яўляецца самай вядомай беларускаму чытачу. Нягледзячы на ўплыў беларускай вуснай народнай творчасці і беларускай мовы на Міцкевіча яго творы – польскамоўныя і, каб дайсці да беларускіх чытачоў, павінны апынуцца ў перакладчыцкай майстэрні.

Адзінкі мовы, выкарыстаныя Купалам для найбольш поўнага выражэння інфармацыі польскамоўных вершаваных твораў з'явіліся ідэнтыфікатарамі патэнцыяльных творчых здольнасцей паэта-перакладчыка і магчымасці беларускай мовы ўвасобіць геніяльную паэтычную спадчыну Міцкевіча.

Назіраць шлях выяўленчых трансфармацый, пройдзеных Купалам як перакладчыкам балад Міцкевіча, дазволіла супастаўленне першадрукаў перакладаў балад «Тры Будрысы» і «Ваявода» (зборнік «Шляхам жыцця», 1913) і іх пазнейшых варыянтаў, перапрацаваных у 1940 годзе.

Параўнанне двух перакладаў балады засведчыла існаванне некалькіх спосабаў перадачы аднолькавага сэнсу: *u kursów tam dzieci jak lodu* [1, с.108] – ў *баяраў там грошы* – як лёду [2, I, с.507] – ў *купцоў там чырвонцаў*, як лёду [2, I, с.377]. Эквівалентнасць мовы арыгінала (МА) і мовы перакладу (МП) у абодвух выпадкаў заснавана на дакладным перакладзе аднаго са слоў МА. Першы тэкст мае адпаведнік *dziegi – грошы*, пазней Купала замяніў гэта слова больш вузкім найменнем: *грошы – чырвонцы*. Абазначанае ў МА сацыяльнае становішча спачатку ў МП было заменена: *kursu – баяры*. На вар'іраванне паўплывала неакрэсленасць дакладнага часу дзеяння. *Баяры* – вышэйшае саслоўе

федалаў у Расіі IX—XVII ст. У Ноўгарадскай рэспубліцы баяры фактычна кіравалі дзяржавай. Аднак з XIV ст. іх правы паступова абмяжоўваліся. У пачатку XVIII ст. гэта званне было ліквідавана. У перапрацаванай МП Купала аднавіў арыгінальны варыянт, каб наблізіць пераклад да арыгінала.

Варыянты перакладу далі абазначэнне адной геаграфічнай прасторы шляхам указання на розныя яе характарыстыкі. У МА для наймення земляў Рэчы Паспалітай указана рака *Нёман*: *Za Skiergielem niech trzeci, po za Niemem przeleci* [1, с.108]. У першадруку МП выкарыстаны іншы спосаб абазначэння тэрыторыі: Скіргел з трэцім памчыцца там, дзе *Вісла* бурліцца [2, I, с.507]. І зноў канчатковы варыянт аднавіў МА: Мусіць к Скіргелу трэці *Па-за Нёман* ляцеці [2, I, с.378].

Вар’іраванне перакладаў балады Міцкевіча «*Czaty*» пачалося ў назве. Дакладнае вызначэнне польскага *czaty* – ‘вартаванне’, ‘засада’, ‘пільнаванне’. У першым варыянце МП Купала даў назву «*Удагонку*», што было заснавана на змесце балады, а не рэалізавала семантыку арыгінальнай назвы. Пазнейшая назва перакладу – паводле сацыяльнай прыналежнасці героя («*Ваявода*») – абумоўлена імкненнем ужыць у якасці намінацыі субстантыў і падказана назвай вольнага перакладу балады на рускую мову Пушкіным [3, I, с.323].

Часам ранні і позні пераклады неаднастайныя ў вобразных адносінах: *On nie kochał, nie jęczał* [1, с.97] – *A ён з каменным сэрцам* [2, III, с.411]. Фразеалагізм з *каменным сэрцам* ‘жорсткі, суровы’, заснаваны на метафарычным значэнні, валодаў адмоўнай ацэначнасцю, выразіў нянавісьць гаворачага да аб’екта гаворкі. Аднак МА не мела фразеалагічнай адзінкі. Крыніца арыгінальнай экспрэсіўнасці – антытэза: *Będę kochać i jęczeć daleki; On nie kochał, nie jęczał* [1, с.97] – страцілася. Пазнейшы пераклад выкарыстаў набліжаную да МА канструкцыю: *I любіць, і цяпець буду здаля, – Не любіў ён нікольнікі* [2, III, с.338]. Супрацьпастаўленне суб’ект – аб’ект гаворкі, такім чынам, адноўлена, і выразнасць МП створана падобнымі да МА сродкамі.

Супастаўленне МП і МА спрыяла выяўленню такіх міжмоўных паралеляў, якія пры фармальнай несуднаснасці неабходна лічыць эквівалентнымі: *Trzy wyprawy na świata trzy strony* [1, с.107] – *Тры вайны на тры свету староны* [2, I, с.377]. Дакладны пераклад польскага *wyprawa* – ‘экспедыцыя, паход’. Дарэчы, такое значэнне захаваў у сваім перакладзе «*Трох Будрысаў*» Пушкін: *Три замышлены в Вильне похода* [3, I, с.322]. Варыянт Купалы – *wyprawa – вайна* – асацыятыўны рад, дзе слова МП з’яўляецца вынікам працэсу, названага МА.

Лексіка-семантычная неадпаведнасць перакладу ў большасці выпадкаў не парушыла яго эквівалентнасць арыгіналу: *Tam sobole ogony i srebryste zasłony* [1, с.108] – *Там саболлі апоны, Залатыя заслоны* [2, I, с.377]. Мадэляванне беларускага тэксту кранала прагматычны аспект перакладу. Радкі МА (*там сабаліныя хвасты і срабрыстыя заслоны*) мелі сваёй задачай паведаміць пра багацце рускіх земляў. Каштоўнасць футра хвастоў собаляў – (*ogon* – хвост) для рэцэптараў факт нерэлевантны. Купала палічыў больш прыдатным ужыць у МП слова *апона* ‘від старажытнага адзення’ (*апонець* [2, V, с.237]), архаічнасць якога стварыла сярэдневяковы каларыт. Замена прыметніка *srebrysty* – *залаты* тлумачыцца большай пашыранасцю апошняга ў беларускім фальклору. Карысна супаставіць МП з рускамоўным перакладам указаных радкоў, які лічыцца бліжэй да польскага арыгінала: *Жены их, как в окладах, в драгоценных нарядах* [3, I, с.322]. Тут наогул няма лексіка-семантычнай і структурнай адпаведнасці, захавана толькі мэта камунікацыі. Рускі пераклад паведаміў аднолькавы з МА і з беларускім перакладам факт.

Купала не трымаўся строгай адпаведнасці, калі арыгінальны тэкст выражаў эмоцыі. Нянавісьць герояў балады «*Тры Будрысы*» да тэўтонскіх рыцараў Міцкевіч перадаў праз увядзенне ў МА лаянкавага слова *psubrat* ‘нягоднік, паганец’: *Niechaj tępi Krzyżaki psubraty* [1, с.108]. Эмацыянальна зніжаную лексіку пры перакладзе выкарыстаў Пушкін: *от пруссаков, от проклятых крыжаков* [3, I, с.322]. Купала выразіў негатыўную эмацыянальнасць іншым спосабам: *Крыжакоў хай знішчае дашчэнтю!* [2, I, с.378] На аснове агульнай эмацыянальнай характарыстыкі, якую ў МА забяспечыла грубавата-зніжанае *psubrat*, беларускі перакладчык зрабіў выснову аб адносінах гаворачага да аб’екта маўлення і ўзнавіў адметную ацэначнасць шляхам лакалізацыі канататаў у акалічнасці дзеяння, выражаных прыслоўем *дашчэнтю* ‘да канца’, ‘зусім’, якое, у адрозненне ад эмацыянальнаснага ідэнтыфікатара МА, выканала ў МП не толькі экспрэсіўную функцыю, але і намінатыўна-акалічнасную. У першапачатковым

варыянце перакладу (Крыжакам дай, як следна, на пятах [2, I, с.507]) экспрэсіўнасць таксама склалі інтэнсіўнасць – асноўны кампанент азначальна-колькаснага фразеалагізма *як следна* ‘шмат’, зніжанае эмацыянальнасць, нададзенае выразу фразеалагізмам *на пятах* ‘услед’. У сукупнасці гэтыя адценні стварылі некаторую жартаўлівасць і іранічнасць, якой не было ў эмацыянальнай напоўненасці МА, што паслужыла прычынай трансфармацыі сказа ў канчатковым перакладзе.

Не адразу беларускі паэт дасягнуў наступнага перакладу: *Idzie jesień i zima, synów pieta i pieta* [1, с.109] – Ужо й *зіма* надыходзе, Сын не едзе ніводзін [2, I, с.378]. У ранейшым перакладзе сустракаем: Сходзе *wosень, zima* йдзе, сыны ўсё там – вайна дзе [2, I, с.508]. Першадруку, як і ў папярэдніх выпадках, у лексіка-семантычных адносінах больш далёкі ад МА, чым пазнейшы варыянт. Хаця першая частка выказвання ўтрымлівае ўзгадак пра дзве пары года, як МА (*jesień* ‘восень’, *zima* ‘зіма’), другая з’явілася творчасцю перакладчыка без апоры на МА. Пры перапрацоўцы перакладу Купала трымаўся арыгінала і перадаў у МА толькі інфармацыю аб адсутнасці герояў. Версіфікацыйныя і акцэнталагічныя асаблівасці беларускай мовы сталі прычынай адрознага ад МА зыходнага пункта і накіравання апісання сітуацыі: безасабовая адмоўная канструкцыя МА фіксуе бацьку як аўтара маўлення, у МП суб’ектам дзеяння стаў сын (двухсастаўная сінтаксічная пабудова). Нерэlevantнасць аднародных дзейнікаў МА для канчатковага перакладу паходзіць з іх прагматыкі. Аўтар арыгінала, узгадаўшы і *wosень*, і *зіму*, жадаў паказаць вялікі прамежак часу, таму захаванне ў МП апошняй мяжы тэрміну аказалася дастатковым для ўстанаўлення эквівалентнасці МА і МП.

Нельга абмінуць увагай пераклад тых радкоў балады «Тры Будрысы», прысвечаных прыгажосці польскіх дзяўчын: *Bo nad wszystkich ziem branki, miłsze laszki kochanki* [1, с.108]. У першадруку Купала змяніў лексіка-семантычнае нападненне МА: *Бо дзе я не быў толькі, спадабаў адны полькі* [2, I, с.507]. У МП не трапіў змест слова *branka* ‘палонная’, нявольніца’, а семантычны аб’ём словазлучэння *nad wszystkich ziem* ‘з усіх земляў’ быў звужаны спалучэннем *дзе я не быў толькі*. Перапрацаваны варыянт МП набліжаўся да арыгінала: *Бо з нявольніц мне толькі Спадабаліся полькі* [2, I, с.378]. Указанне на геаграфічную прастору тут зусім адсутнічае, што некалькі «зменшыла» арэал хараства. Пушкін у сваім перакладзе ператварыў *палонную ў царыцу* і захаваў абшар: *Нет на свете царицы краше польской девицы* [3, I, с.322].

Далейшае апяванне дзявоцкай прыгажосці ў МА дало падставы даследчыкам заявіць аб «вытанчанай эстэтыка-мастацкай апрацоўцы дэталей» арыгінала [4, с.168]: *Wesolutke, jak młode koteczki, Lice bielsze od mleka, z czarna rzęsą powieka, Oczy błyszczą się jak dwie gwiazdeczki* [1, с.108]. Прыведзеныя радкі мелі абсалютную эмацыянальна-эстэтычную накіраванасць. Купала стварыў свой эстэтычны ідэал, які, на яго думку, адпавядаў беларускай мары аб прыгожым: *Так панадны мне стан іх дзявочы, Твар іх бела-ружовы, Як смоль, чорныя бровы, Як дзве зоркі, іх свецяцца вочы* [2, I, с.378]. Такі падыход тлумачыць адсутнасць у МП параўнання дзяўчыны з кацянем (*jak koteczki*). Чалавек з тварам, бялейшым за малако (*Lice bielsze od mleka*), лічыўся хваравітым, і, натуральна, такая прымета не магла ўвайсці ў эстэтычны ідэал МП. Эпітэт *бела-ружовы* больш адпавядаў беларускаму ўяўленню прыгажосці («кроў з малаком»). Не спакусіла Купалу і словазлучэнне *z czarną rzęsą powieka* ‘з чорнымі вейкамі павека’, якое стварыла б у МП таўталогію. Узятая з беларускай вусна-паэтычнай творчасці вобразнае параўнанне *як смоль* і сталы эпітэт *чорны* з паясняльным словам *бровы* сапраўды былі ідэалам: мой міленькі *чорнабрывенькі*; дзяўчына тая, з *чорнымі брывамі*; у беднай сірацінкі – толькі *чорныя бровы*.

Рэалізацыя эстэтычных уяўленняў у МА і МП адрозніваецца як ідэалы прыгожага ў польскім і беларускіх моўных асяроддзях.

У МП сустракаюцца выпадкі замены фразеалагічным спалучэннем нефразеалагічнай моўнай адзінкі: *Ona jeszcze nie słucha* [1, с.98] – Яна ўсё шчэ *як глуха* [2, III, с.340]. У семантычным плане дзеяслоў МА *nie słuchać* ‘не слухаць’ і фразеалагізм *як глуха* ‘не чуць’ супалі. Аднак застылае параўнанне ў аснове фразеалагізма зрабіла МП вобразна і эмацыянальна насычанай. Параўнанне аформлена на аснове вобразнай аналогіі, пашыранай у

беларускай вусна-паэтычнай творчасці. Няпоўная структура кампаратыва, адсутнасць у тэксце прыметы параўнання і пазатэкставае яе выяўленне ў свядомасці чытачоў садзейнічала працэсуальнай дакладнасці і натуральнай вобразнасці МП.

Выкарыстанне адзінак народна-гутарковага маўлення спрыяла арганічнаму ўваходжанню перакладнога верша ў беларускую літаратурна-моўную прастору: *zimny dreszcz mię [kozaka] przechodził* [1, с.98] – Я [казак] ўздрыгнуў, як на лёдзе [2, Ш, с.341]. Метафару МА (зімовае дрыжанне на мяне надышло) перакладчык перавыразіў устойлівым параўнальным выслоўем як на лёдзе. Прымета кампаратыўнасці, як і ў папярэднім выпадку, фармальна адсутнічае. Непасрэднае суаднясенне суб'екта параўнання з аб'ектам парадзіла паралелізм неаформленых асацыяцый прымет суб'екта з прыметамі аб'екта (як на лёдзе 'хістка', 'няроўна', 'халадна'). Магчымасць выбару рэцыпіентам аднаго з патэнцыяльных семантычных кампанентаў параўнальнага фразеалагізма стала галоўнай крыніцай экспрэсіўнасці МП. Замену метафары на фразеалагізм вымагаў улік стылістычнага кампанента мовы як характарыстыкі дзеючых асоб. Даслоўная перадача метафарычнага выказвання зрабіла б мову простага слугі-казака афіцыйнай, кніжнай, што ўнесла б у МП стыльваю блытаніну. Параўнальная фразема ўсталявала стылістычную эквівалентнасць МП і МА. Гэты ж персанаж у творы кажа: *jakiś bies mię napada* [1, с.98]. Купала ўжыў народна-гутарковы прастамоўны адпаведнік: *нейкі чорт мною смыча* [2, Ш, с.340].

Купала асэнсаваў высокае майстэрства слова і паэтычную дасканаласць твораў Міцкевіча. Беларускі паэт нібы пераўвасобіўся ў Міцкевіча, засвоіў яго тэмперамент, паэтычнае адчуванне. Перакладзеныя польскія творы сталі беларускімі, бо перакладчык унёс у іх штосьці новае, нацыянальна-беларускае. Багатыя выяўленчыя магчымасці беларускай мовы дазволілі стварыць перакладныя тэксты з дакладнай перадачай у іх тонкіх сэнсава-эмацыянальных нюансаў МА. Шчырасць і праўдзівасць, пераканальнасць і абагуленасць, прастата і адначасова ўзвышанасць, а таксама мастацкая завершанасць – вось уласцівасці паэзіі Міцкевіча, у поўнай меры адлюстраваныя ў купалаўскіх перакладах.

Не парушыўшы тэкставай прасторы міцкевічаўскіх твораў, Купала перадаў у МП не толькі ідэйна-сэнсавы змест арыгіналаў, але і танчэйшыя адценні іх стылю і паэтыкі, захаваўшы жанрава-стылістычныя адметнасці.

Дасягненню высокага ўзроўню перакладаў у значнай меры спрыяла праца Купалы над удасканаленнем свайго перакладчыцкага майстэрства, якая заключалася ў змяненні першых варыянтаў перакладу польскіх вершаў. Творчая перапрацоўка МП была плённай у плане набліжэння беларускамоўных тэкстаў да іх польскамоўных арыгіналаў паводле вобразна-сэнсавых адметнасцей.

Міцкевіч калісьці сказаў, што «літаратура славянства – гэта вузел, якім звязаны народы, тая адзіная галіна, якая складала для ўсіх славян агульную ўласнасць» [5, с.239]. Купала сваімі перакладамі звязаў гэты вузел больш моцна. З дапамогай іх беларускі чытач сёння мае магчымасць атрымаць асалоду ад бессмяротных твораў Вялікага Наваградчаніна і далучыцца да скарбонкі сусветнай культуры.

ЛІТАРАТУРА

- 1 Mickiewicz, Adam. Ballade i romanse / Adam Mickiewicz. – Lipsk: F.A.Brockhaus, 1852. – 113 s.
- 2 Купала, Янка. Збор твораў: У 7 т. / Янка Купала / Акад. навук БССР. Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972—1976. Т. 1—7.
- 3 Пушкин, А. С. Сочинения: в 3 т. / А. С. Пушкин. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1955. Т. 1—3.
- 4 Салееў, Вадзім. Адам Міцкевіч – глыбіня і вяршыня славянскага ўспрымання свету / Вадзім Салееў // Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 7—11 верасня 1998 г. – Мінск, 1998. – С. 165 – 170.
- 5 Карагъзов, Панайот. Лекции Адама Мицкевича в Коллеж де Франс / Панайот Карагъзов // Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 7—11 верасня 1998 г. – Мінск, 1998. – С. 229—250.